Битва під Оршею 1514 р. у «Волинському короткому літописі»: Толерантність до католиків і ворожість до московитів

НАША ІСТОРІЯ | СБ, 2026-06-06 08:21

Версия для печати

«Волинський короткий літопис» [1] – це умовна назва пам'ятки писемності, що входила до складу літопису, укладеного на початку XVI століття в Супрасльському монастирі на Підляшші. Принагідно варто відзначити, що цей монастир був найавторитетнішою чернечою православною обителлю цього регіону, а також важливим релігійно-культурним осередком.

Вказаний літопис не є суцільним текстом. У ньому виділяються три частини, зазначає видання **РІСУ**.

Перша має заголовок: «Початок руських князів руського княжіння». Ця частина є справді досить коротким викладом подій на теренах Східної Європи, починаючи від 862 року (закликання варягів) до 1494 року, де йшло повідомленням про одруження великого князя литовського та руського Олександра з княжною Оленою, дочкою московського князя Івана III [2].

У цій частині розповідається про події, які стосувалися давньої Русі, Великого князівства Литовського і Руського, Московського князівства та інших східноєвропейських держав. Чимало уваги в ній приділено війнам з татарами, постаті князя Вітовта. Схоже, автор цієї частини використовував давньоруські літописи. Однак інформація «Волинського короткого літопису» не завжди співпадала з інформацією «Повісті минулих літ» (Іпатіївського літопису). У першій частині «Волинського короткого літопису» значна увага приділяється не лише князям, «князівській історії», але й священнослужителям, їхнім діянням.

Друга частина майже повністю стосуються Волині, зокрема боротьби з татарами у 1495—1515 рр. Вона завершується повідомленням про взяття Смоленська військами великого князя московського Василія Івановича [3].

Оскільки в цій частині велика увага, як вказувалося, приділялася волинським подіям, звідси й умовна назва наративу – «Волинський короткий літопис».

У цьому літописі згадується місто Володимир на Волині і його єпископ Васіян. Через те набула поширення думка, що друга частина цього наративу, а також частина перша писалася в цьому місті при вказаному єпископі. Справді, під 1487 роком зазначено, що тоді у Володимирі поставлено єпископом Васіана [4]. А під 1492 роком читаємо наступне: «Той-бо єпископ Васіан обновив церкву Пречистої у Володимирі велику, муровану муром, іконами й ризами, на день Введення Пречистої із єпископом луцьким Іоною і з єпископом холмським Симеоном» [5]. Звісно, це не дає права однозначно стверджувати, що саме якийсь книжник при володимирському єпископі Васіані написав «Волинський короткий літопис». Однак ці згадки дають підстави висунути таку гіпотезу.

Читайте також: **Велика і кривава битва з московитом**

Остання, третя частина [6] написана особливим почерком, який різниться від почерку попередніх частин. Вона повністю присвячена прославленню діяльності князя Костянтина Івановича Острозького, гетьмана Великого князівства Литовського та Руського. Після похвали Острозькому іншим (яскравішим) чорнилом зроблено запис про відвідування Супрасльського монастиря великим князем литовським Сигізмундом Августом у 1544 р. Після цього йде азбука.

Стилістично третя частина помітно різниться від попередніх двох частин. Так, перші дві частини загалом нагадують традиційні літописи, де фіксуються події по роках. Правда, іноді автор чи автори цих частин вдаються до відносно розлогих розповідей, подаючи невеликі оповідання, як, наприклад, розповідь про знамення на небі у 1065 році [7], або оповідь про насильницьку смерть від рук татар київського єпископа Макарія [8].

Третя ж частина – це оповідання-панегірик, в центрі якого постать князя Костянтина Острозького і опис перемоги цього полководця в битві під Оршею в 1514 році.

Битва під Оршею. Князь Костянтин Острозький / Джерело фото: Локальна історія

Ймовірно, третю частину писала інша людина, ніж першу й другу. Цей автор для нас невідомий, однак можемо зробити певні припущення щодо його особи – про що далі буде вестися мова.

А зараз звернемося до тексту оповідання-панегірика про Оршанську битву. Валерій Шевчук вважав, що це не «звичайний» прозовий текст, а текст поетичний [9]. Тому і подав він свій переклад у поетичній формі. Певно, можемо погодитися з цим автором – подібні панегіричні «опоетизовані» тексти зустрічалися в давній українській літературі. Дещо схожим до нього є «Похвала великому князеві Вітовту» [10], написана близько ста років до того.

Для згаданого оповідання-панегірика про Оршанську битву характерною є висока ритмізація тексту. На синтаксичному й лексичному рівнях автор орієнтується на патетику героїчного, билинного епоху. Водночас для цього тексту притаманні й виразні ренесансні риси.

На початку оповідання йдеться про те, що «Василій Іванович, великий князь московський, порушивши мир і хресне цілування, від меншого на більше зло двигнувся, маючи ненаситне бажання лихоємства: почав посідати деякі міста, отчину й дідизну великого славного государя Жигимонта, короля польського та великого князя литовського і руського, князя прусського, жимойського та інших, і взяв славне місто Смоленськ. Але немає гірше людині, як посягання на чуже добро: з покірливого і смиренного немилостивим і непокірливим чиниться» [11].

Ці слова варта прокоментувати.

По-перше, варто звернути увагу, яку титулатуру правителів використовує автор. Для нього Василій Іванович – князь московський (хай і великий). Але це не князь руський. Хоча себе той правитель все ж іменував руським князем. Натомість, автор подає Жигимонта, тобто Сигізмунда, великим князем литовським і руським. Саме він законно володіє руськими землями, до яких належить, зокрема, Смоленськ.

По-друге, московський князь представлений як «лихоімець», що порушив хресне цілування. І, відповідно, його діяння є гріховними.

Далі говориться про те, що Сигізмунд вирішив «боронити свою отчину». І з цією метою

«…відправив і послав
свого великого воєводу
і славного, і великого гетьмана
князя Костянтина Івановича Острозького,
пана віленського, старосту луцького
і браславського та інших [земель],
маршалка Волинської землі,
з деякими вельможами,
з князями і пани-радами своїми
і зі свого двору вдатними і хоробрими
воями литовськими і руськими» [12].

Також до цього війська приєдналися «панове ляхи і дворяни вдатні, рицарі Корони Польської».

Розповідається, що об'єднане військо вирушило проти московського князя й дійшло до Дніпра.

Звісно, автор оповідання про Оршанську битву був релігійною людиною і шанував православну традицію. Відповідно, осмислював все, що відбувалося в світі, виходячи з концепту Божого промислу. Так, розповідаючи про діяння Костянтина Острозького, він зазначає:

«Спершу Божою поміччю
за наказом і наукою господаря свого,
великого короля Жигимонта,
справив він слушно військо,
залучив братське любовне з'єднання» [13].

Малося на увазі поєднання військ Великого князівства Литовського й Руського та Польського королівства. При цьому автор згадує короля Сигізмунда – мовляв, це поєднання робилося за його наказом. Тобто віддалася цьому монарху певна честь. Однак таки вказувалося, що ці дії робилися передусім за Божою поміччю.

Після цього йде опис Оршанської битви, де Костянтин Острозький постає як головна особа:

«І як прийшов до ріки Дніпра
під Оршею, градом кам'яним,
то побачив, що не скоро перейти путь водний.
І як богобоязливий муж
і справця воєнний,
той славний великий гетьман,
князь Костянтин Іванович,
побіг до церкви святої живоначальної Тройці
і до святого чудотворця Христового Миколи,
і впав, і помолився Богу…» [14]

Здавалося, тут Костянтин Острозький діє традиційно – як і давньоруські князі. Перед битвою йде до храму помолитися. Однак у нього молитва поєднується зі споминами про діяння античних героїв – а це вже ренесансний мотив. Буквально після слів про молитву в церкві йдуть такі слова:

«…і спом'янув славу,
і сміливість хороброго Антіоха,
і великого гетьмана Александра Македонського,
як він війську персидському
ріку Арсіанарську перейти повелів.
Перші замочилися,
А останні як по сухому перейшли» [15].

У цьому випадку маємо своєрідне поєднання християнства (в його східному, православному варіанті) із Античністю – що було характерним для культури Відродження.

Чи справді Костянтин Острозький поєднував християнську молитву із античними алюзіями – можемо лише гадати. Але це робить автор, моделюючи «реальність» у ренесансному дусі.

Читайте також: **Як Мазепа став індикатором українськості Церкви?**

Щодо Олександра Македонського, то використання його імені в тексті цілком зрозуміле. Про цього полководця існувала величезна література – і не лише література антична, яка використовувалася інтелектуалами Ренесансу. Принаймні існували й давньоруські тексти про Олександра Македонського [16], який перетворився в символ блискучого полководця.

Ще одним таким символом у тексті оповідання про Оршанську битву є «хоробрий Антіох». Автор не уточнює, який Антіох мається на увазі. У античні часи низка правителів-полководців носили це ім'я. Однак, схоже, мався на увазі Антіох III Великий (дав.-гр. Ἀντίοχος Μέγας; 243/242 до н. е. – 187 до н. е.) — шостий правитель (базилевс) елліністичної держави Селевкідів, яка виникла після завоювань Олександра Македонського.

Описавши битву (правда, дуже фрагментарно), де Костянтин Острозький переміг московитів, автор знову звертається до релігійних мотивів, використовуючи, зокрема, біблійні алюзії – що було притаманним давньоруським книжникам. Він говорить про «прислугу», яку вчинив Костянтин Острозький, зокрема королю Сигізмунду:

«…найперш церкви Божі християнські
І многих мужів та жон від насильства оборонив.
Тут і здійснилось слово святого отця Єфрема:
«Сильний ізнеможе,
а здоровий розболиться,
а радісний розплачеться,
а хто тремтить, загубить».
Мені-бо, грішному, бачиться:
Все це сталося великому князю Василю московському.
Згадаймо слова Ісаї, сина Амосова,
що пророцтвував ув останні дні,
провидячи духом Святим.
Так він казав:
«За помноження злоби людей
і многії їхні неправди
проллється кров їхня, як вода сильна:
хоробрії і смілії від мечів впадуть,
один ратний справедливий
погонить несправедливих сто,
а від ста побіжить тисяча,
і плоть їхня буде на з'їжу звірам і птицям
і кості їхні на оглядини всьому живому» [17].

Як бачимо, у цьому уривку автор згадує святого Єфрема Сирина (306-373). Останній чимало й успішно проповідував, а також писав церковні повчання, котрі читали під час богослужінь. Одна із його молитов й зараз читається у великий піст [18]. Зокрема, в ній осуджується владолюбство, марнослав'я та інші гріхи. Принаймні проповіді й молитви Єфрема Сирина непогано надавалися для автора оповідання про Оршанську битву, щоб осудити гріховність московського князя Василія.

Щодо Ісаї, Ісайї (івр. יְשַׁעְיָהוּ‎ Єшаяґу — «посланий Богом»), то він належав до великих старозавітних пророків. Ісайя пророкував за чотирьох царів: Уззії, Йотама, Ахаза та Єзекії протягом 40 років (740—700 рр. до н. е.), не покидавши Єрусалиму. Його роль полягала в тому, аби утішати земляків у нещасті.

Пророцтва Ісайї були достатньо популярними в давньоруській літературі й служили основою для різноманітних інтерпретацій. Навіть у новочасній українській літературі бачимо їх використання. Наприклад, Тарас Шевченко написав вірш «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)» [19].

Схоже, автор оповідання про Оршанську битву не процитував Ісайю буквально, а, як і Тарас Шевченко, а вдався до вільного трактування пророцтв. Наведений із оповідання текст не є прямою біблійною цитатою, радше, це стилізоване апокрифічне пророцтво або народна інтерпретація біблійних образів про Божий суд. Він поєднує мотиви війни та покарання, запозичені з різних пророчих книг.

У наведеному вище уривку йдеться про «прислугу» Костянтина Острозького королю Сигізмунду I, власне, про його перемогу над московітами. Вона мислиться як втілення Божої волі, що знайшла вияв у пророцтвах:

«Нині тим пророцтвом надарив Бог
Князя Костянтина Івановича,
найвищого гетьмана литовського,
що його справою
і управою
війська полків,
і його смілого серця і руки сягненням
людей московського [князя] побили,
і тих збитих плоть звірі і птиці їдять,
по землі кості волочачи,
а втоплених водами риби клюють» [20].

Як бачимо, автор малює яскраву картину перемоги Костянтина Острозького над московитами, вдаючись до апокаліптичних образів: тіла вбитих їдять звірі та птиці.

Варто також звернути увагу на деякі «ритуальні» й «титулярні» елементи фрагменту оповідання про Оршанську битву. Автор вказує на силу московського князя, іменує його великим. Але не іменує його руським князем! Для нього він лише «великий князь московський». Цьому правителю протиставляється король і великий князь Жигимонт, тобто Сигізмунд I. Саме він (уже про це говорилося) іменується руськими князем. І на католицьку приналежність цього правителя автор не звертає увагу. Для нього це не має принципового значення. Принаймні автор руськість не ототожнює із православністю.

Одна ж із держав, якою керує Сигізмунд I, називається «великим князівством Литовським і Руський». І це не випадково. Автор спеціально хоче наголосити, що саме ця держава є руською. І саме Русь, поєднавшись із поляками, які є католиками, перемогла Московію, котра, за великим рахунком, не є Руссю. Хоча інші автори того часу все ж говорили про «Русь московську».

Загалом можемо констатувати, що для автора оповідання про Оршанську битву конфесійний чинник не є важливим у протистоянні Русі й Московії. На боці Русі стоять як православні, так і католики-поляки. Щодо Московії, то вона хоча і є православною, але, як вказує автор, її правитель веде себе не благочестиво, порушує Божі заповіді.

Читайте також: **Князь Костянтин Острозький: бив московитів, коли це ще не було мейнстрімом**

Про те, що автор оповідання про Оршанську битву, належачи до православних, не виявляв якоїсь неприязні до католиків, а навіть діяння деяких із них подавав за приклад, свідчить наступний фрагмент цього твору. Прославляючи Костянтина Острозького, він пише:

«Прирівняний ти є великим хоробрим рицарям
славного міста Родоса,
які-бо своєю мужністю
численні замки християнські
від поганських рук спокійними чинять.
Вашої ж мужності відпором
Такому славному панові,
тією вашою прислугою
господареві свойому,
великому королеві Жигимонту
радість учинили-бо ви!» [21].

Коли ж автор говорив про «хоробрих рицарів славного міста Родоса», то малися на увазі представники католицького Ордену лицарів госпіталю святого Іоанна Єрусалимського (Ordo Fratrum Hospitalis Sancti Ioannis Hierosolymitani). Вважається, що цей орден був заснований після завоювання християнами Єрусалиму в 1099 році під час першого хрестового походу. Тоді група хрестоносців створила релігійний орден для підтримки госпіталю святого Іоанна Єрусалимського. Відповідно, його члени були відомі під назвами іоані́ти або госпітальє́ри. Орден мав свою державу в Єрусалимі, на також островах Родос та Мальта.

Зрештою, ця організація стала військовим релігійним орденом, отримавши, власний папський статут, згідно з яким їм доручалася опіка та захист Святої Землі. З початку XII ст. до 1291 рр. іоаніти були складовою частиною еліти держав хрестоносців на Близькому Сході. Однак після відвоювання палестинських теренів та Єрусалиму мусульманами вони на деякий час (1291-1310) перебазувалися на острів Кіпр. Зрештою, у 1310—1522 роках іоаніти перебували на острові Родос, де остаточно сформувалося їхнє орденське співтовариство [22]. Тобто коли відбувалася Оршанська битва, члени цього католицького ордену перебували на вказаному острові й сприймалися як борці проти «невірних»-мусульман.

Представлення ж лицарів-іонітів прикладом для руських воїнів мало ще «додатковий сенс». Адже Русь, передусім нинішні українські землі, змушені теж були протистояти мусульманській (татарській та турецькій) експансії – подібно до того, як іоніти протистояли мусульманам.

Порівняння ж Костянтина Острозького з «хоробрим рицарями славного міста Родоса» ніби говорить про те, що князь здатний остаточно подолати мусульман і навіть робиться натяк, що він може володіти Єрусалимом:

«За такий учинок
не тільки в тутешніх великих, столичних містах –
на них сидіти достоєн ти, –
але й самим Божим градом Єрусалимом
достойний ти владіти, мужності твоєї кріпость
від сходу до заходу чутна буде –
не тільки єдиному тобі,
але й усьому князівству Литовськом
тую славу і високість мужства учинив-бо ти» [23].

Звісно, з позицій дня сьогоднішнього оволодіння Костянтином Острозьким Єрусалимом виглядає як фантастика. Але на час Оршанської битви такі речі сприймалися дещо інакше. Треба враховувати, що за якихось 60 літ перед тим, у 1453 р., відбулося падіння Константинополя, котрий захопили турки. Останні також захопили частину Балкан. Пройде небагато часу і в 1526 р. відбудеться битва під Могачем, яка дасть змогу туркам вторгнутися на терени Центральної Європи. У таких умовах європейські (передусім католицькі) держави спробують об'єднатися перед мусульманською, власне турецькою, загрозою.

Князь Костянтин Острозький

Принаймні на початку XVI ст. мала поширення ідея поєднання християнських сил і відвоювання Константинополя, а то й Єрусалиму. Автор же оповідання про переможну Оршанську битву міг собі дозволити натякнути, що саме Костянтин Острозький, який перед тим чимало повоював із мусульманами, може очолити об'єднаного християнського воїнства в поході проти «невірних».

Водночас автор озвучує «крамольну думку». Говорить, що Костянтин Острозький достойний бути суверенним правителем, сидіти у великих столичних містах і навіть володіти християнською святинею – Єрусалимом. Звісно, автор не виступає проти суверенної влади короля й великого князя Сигізмунда I. Але дає зрозуміти: будучи лояльним до цього правителя, Костянтин Острозький може діяти як суверен.

Схоже, ця думка автором оповідання про Оршанську битву була озвучена не просто так. Вона поширювалися в оточенні острозького князя. І Костянтин хотів її публічного представлення. У своїх володіннях він поводився як суверенний правитель і це навіть знайшло офіційно-символічне підтвердження. 17 вересня 1522 р. король і великий князь Сигізмунд I надав Костянтину Острозькому привілей, де говорилося: «бачучи на его милости знаменитый, а высокий домъ княжацкій, даемъ и даруемъ и дозволяемъ воскомъ черленымъ всякій листы свои печатовати» [24]. У тодішній Європі такі речі могли робити самостійні правителі.

Саме в контексті «прихованих думок» про суверенність Костянтина Острозького та ідеї відвоюванням ним Єрусалима йде прославлення цього князя в ренесансному дусі, де поєднувалися біблійні алюзії із античними:

«Ще тобі прикладу сміливість і хоробрість:
уподобився-бо ти сину Роаавамову Авію,
що воював на десять колін Ізраїлевих
і вибив із них сильних людей за один день п'ятсот тисяч.
Його ж ділу наслідником ти явився,
москвичів побивши не за цілий день,
але в дні за три години
на вісімдесят тисяч побив!
Так-то мужність твоя, хоробрість,
подібна Тигранісу, царю арменському,
про якого премудрий філософ Фролос у Лівія пише:
«Прийшов Тиграніс, цар арменський,
ізсікся із Антіохом,
і зниміг військо його,
і самого із града вигнав,
Антіох побіг перед ним у Перську сторону».
Так само і ти,
чесна і великорозумна главо!
Створив січу з великим князем московським Василем
І побив військо людей його,
а самого вигнав з града Смоленська» [25].

Тут варто звернути увагу на тих героїв, з якими автор оповідання про Оршанську битву порівнює Костянтина Острозького.

Авія (чи то Авійя) — другий цар Юдейського царства. Правив він з 913 по 910 р. до н. е. Про нього маємо певні свідчення в Біблії, звідки автор оповідання про Оршанську битву й черпав інформацію. Так, у Першій Книзі царів (15:1-8) Старого Заповіту досить коротко говориться про цього правителя. Там, зокрема, сказано, що Авія вступив на трон Юдейського царства, коли Ізраїлем правив Єровам. І була війна між цими можновладцями.

Більш розлого про цю війну йдеться Другій Книзі Хронік (13:1-20). Там читаємо наступне:

«3 І зачав Авійя війну́ з військом хоробрих вояќів, — чотири сотні тисяч ви́браних мужів, а Єровоам приготовився до війни з ним з вісьмома́ сотнями тисяч ви́браних мужів, хоробрих вояќів.

4 І встав Авійя з-над гори Цемараїм, що в Єфремових гора́х, та й сказав: «Послухайте мене, Єровоаме, та ввесь Ізраїлю!

5 Чи ж не вам знати, що Господь, Бог Ізраїлів, дав Давидові царство над Ізраїлем навіки, йому́ та синам його, соляною умовою?

6 Та встав Єровоам, Неватів син, раб Соломона, Давидового сина, і збунтувався на пана сво́го.

7 І зібралися до нього люди пусті, нікчемні, і стали міцніші від Рехав'ама, Соломонового сина. А Рехав'ам був юнак та м'якосердий, — і не був сильним проти них.

8 А тепер ви говорите, щоб бути сильними проти Господнього царства в руці Давидових синів, а вас велика кількість, і з вами золоті тельці, яких Єровоам понаро́блював вам за богів.

9 Чи ж ви не повиганяли Господніх священиків, Ааро́нових синів, та Левитів? І понаставля́ли ви собі священиків, як ставлять наро́ди цих країв, — кожен, хто прийде, щоб посвятитися молодим бичком та сімома́ баранами, то стає священиком для того, що не є Богом.

10 А ми, Бог наш — Господь, і ми не полишили Його, а наші священики, що служать Господе́ві, це Ааронові сини, а Левити — при службі.

11 І ми прино́симо Господе́ві цілопа́лення кожного ранку та кожного вечора, і запашне́ кадило, і укладання хліба на чистому столі, і золотий свічник та лямпа́ди його, щоб запалювати кожного вечора, бо ми стереже́мо службу Господа, нашого Бога, а ви полишили Його!

12 І ось з нами на чолі Бог, і священики Його, і голосні су́рми, щоб сурми́ти на вас. Ізраїлеві сини, — не воюйте з Господом, Богом вашим, бо вам не поведе́ться!»

13 А Єровоам вирядив за́сідку, щоб пішла позад них, — і були вони перед Юдою, а за́сідка — позад них.

14 І обернулися юдеї, аж ось у них бій спе́реду та зза́ду! І кли́кали вони до Господа, а священики сурми́ли в су́рми...

15 І закричали юдеї. І сталося, як юдеї закричали, то Бог ударив Єровоама та всього Ізраїля перед Авійєю та перед Юдою.

16 І повтікали ізра́їльтяни перед Юдою, і Бог дав їх в їхню руку.

17 І вдарили в них Авійя та народ його великою по́разою, і попа́дали трупи з Ізраїля, — п'ять сотень тисяч ви́браних мужів!

18 І впокорилися Ізраїлеві сини того ча́су, а Юдині сини зміцніли, — бо опиралися на Господа, Бога їхніх батьків.

19 І гнався Авійя за Єровоамом, і здобув від нього міста́: Бет-Ел та залежні його міста, і Єшану та залежні її міста, і Ефрон та залежні його міста.

20 І Єровоам не затримав сили вже за днів Авійї. І вдарив його Господь, і він помер» [26].

Отже, в Другій Книзі Хронік представлена перемоги Авії. І вона подається як блискуча та богоугодна звитяга. Тому автор оповідання про Оршанську битву вирішив використати цей біблійний сюжет, описуючи перемогу Костянтина Острозького над московитами. Звертаючись до згаданого біблійного сюжету, він так само представляє цю перемогу – і як блискучу, і як богоугодну, адже великий князь московський порушив Божі заповіді.

Читайте також: **Боротьба за спадок Київської Русі: як кияни-"литвини" завдали розгромної поразки Московії**

Поряд із Авією, автор оповідання про Оршанську битву згадує також Тиграніса (Тиграна II чи Тиграна Великого), вірменського царя. Це не був біблійний персонаж. Він відомий завдяки античній літературі. Про нього писало багато авторів – Плутарх, Страбон, Діон Кассій, Аппіан тощо – переважно в контексті Мітридатових воєн та розширення впливу Риму.

Та попри панегіричний опис успіхів свого героя, автор змушений повернутися до реалій. Незважаючи на перемогу в Оршанській битві, вона не дала змоги повернути Смоленськ – місто, яке відігравало тоді важливу роль у протистоянні з Московією Великого князівства Литовського і Руського. Автор говорить про це – правда, доволі делікатно, щоб зберегти героїчний імідж Костянтина Острозького:

«Великий князь Василь-бо перед тобою побіг у Московську сторону,
у свої східні гради.
Князь же Костянтин, що був під Смоленськом,
і від Смоленська повернувся,
узяв городи тії,
які вже служили великому князю московському:
Мстиславль, Кричев, Дубнову –
і повелів їм по-колишньому
служити великому князівству Литовському,
а сам пішов у Литовську землю
до господаря свойого великого короля Жигимонта.
Король же, почувши про приїзд його
і всіх воїв своїх литовських і руських, видатних витязів,
прийняв їх із великою честю
у своїм столичному місті Вільні,
грудня у третій день,
на свято пророка Софонія» [27].

Тобто автор оповідання про Оршанську битву визнає, що Костянтин Острозький змушений був відійти від Смоленська, яке залишилося захоплене московітами. Йому вдалося лише повернути до Великого князівства Литовського й Руського кілька невеликих міст – Мстиславль, Кричев, Дубнову. І все ж Костянтина Острозького з честю приймає Сигізмунд I у столичному місті Вільно. При цьому спеціально відзначено, що це відбулося «на свято пророка Софонія». Тобто подія ця отримує релігійне звучання.

Завершується оповідання про Оршанську битву традиційним прославленням ключових осіб – короля Сигізмунда й князя Костянтина Острозького:

«Великославному господарю
королю Жигимонту Казимировичу,
буде честь і слава вовіки,
що переміг недруга свого
великого князя Василія московського!
А гетьману його вдатному,
князю Костянтину Івановичу Острозькому,
дай, Боже, здоров'я і щастя надалі ліпшее!
Як нині побив ти силу велику московськую,
аби хай так побивав сильную рать татарськую,
проливаючи кров їхню бусурменськую!» [28]

У цьому славослів'ї, попри етикетний ритуалізм, простежується «побічно» один цікавий момент. Автор «силу велику московську» прирівнює до «раті татарської». Звісно, московити розглядаються як християни, а не як бусурмани-татари. Та все ж вони у сприйнятті автора «погані християни», оскільки їхній князь порушує Божі заповіді. У певному сенсі, автор оповідання поєднує їх із мусульманами-татарами. А сама битва під Оршею може розглядатися як своєрідний цивілізаційний конфлікт між християнською «Європою» та мусульманською «Азією». Певно, таке бачення ситуації відповідало поглядам Костянтина Острозького.

Загалом же оповідання про Оршанську битву, яке вміщене у «Волинському короткому літописі», зберігаючи деякі елементи давньоруської культури, витворює образ князя Костянтина Острозького уже в дусі ренесансному. Це була одна з перших пам'яток такого типу, яка поєднувала давньоруську традицію й ренесансне новаторство. Не виключено, що ця пам'ятка була створена при дворі Костянтина Острозького, який виявляв ренесансні зацікавлення.

Читайте також: **Битва під Оршею (1514). «Закривавлений меч славних воїв пізнав ти, москалю...»**

Ми не знаємо, хто був автором цього оповідання. Але, безперечно, то була достатньо ерудована людина. Автор, звісно, належав до православних, непогано орієнтувався в давньоруській книжності. Проте добре орієнтувався і в ренесансній лектурі. Не виключено, що він знав латинську мову. Й доволі часто використовував алюзії з античної, зокрема давньоримської, літератури.

Водночас із тексту твору зрозуміло, що це була людина, наближена до Костянтина Острозького. Можливо, він його супроводжував у походах і навіть був учасником битви під Оршею.

Примітки:

1. Текст «Волинського короткого літопису» в оригіналі див. : Полное собрание русских летописей. Москва, 1980. Т. 35. Летописи белорусско-литовские. С. 118-127. У перекладі сучасною українською мовою Валерієм Шевчуком «Волинський короткий літопис» див. : Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Київ, 2006. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 56-76. Надалі ми використовуватимемо саме цей переклад.
2. Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 56-67.
3. Там само. С. 63-69
4. Там само. С. 63.
5. Там само. С. 65.
6. Там само. С. 69-76.
7. Там само. С. 57-58.
8. Там само. С. 67.
9. Шевчук В. Муза роксоланська. Українська література XVI-XVIII століть: У двох книгах. Київ, 2005. Книга перша. Ренесанс. Раннє бароко. С. 130.
10. Текст «Похвали великому князю Вітовту» див. : Старажытная беларуская літаратура. Мінск, 2007. С. 107-109.
11. Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 69.
12. Там само. С. 70.
13. Там само. С. 71.
14. Там само.
15. Там само.
16. Уже в XI-XII ст. на Русі набуває поширення перекладна повість «Александрія» про життя Олександра Македонського. Це була ромейська переробка авантюрно-географічної повісті II-III ст. н. е., автором якої вважався філософ Каллісфен («псевдокаллісфенова Александрія»). У XV ст. на українських землях набуває поширення нова редакція повісті – т. зв. «сербська Александрія», оригіналом якої була ромейська редакція, перероблена під впливом якогось західноєвропейського джерела. У цьому творі фігура Олександра Македонського зазнала християнізації. А сам твір варто розглядати як такий, що зазнав впливу ренесансної культури. Див. : Хрестоматія давньої української літератури. Київ, 1067. С. 699-706.
17. Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 72-73.
18. Хрестоматія з пам'ятників староукраїнської мови (старого й середнього періоду до кінця XVIII стол.). Прага, 1932. С. 145-147.
19. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Київ, 2001. Т. 2: Поезія 1847-1861. С. 283-284.
20. Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 73.
21. Там само. С. 74.
22. Див. : Riley-Smith J. Hospitallers: The History of the Order of St John. London, 1999.
23. Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 74-75.
24. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 2. С. 143.
25. Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 75.
26. Цитування біблійного тексту здійснюється за перекладом Івана Огієнка.
27. Волинський короткий літопис (862-1544). Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга перша. Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття – 1632 рік). С. 75-76.
28. Там само. С. 76.

—

Петро Кралюк, опубліковано у виданні РІСУ

На цю тему:

- **Юрий Мушкетик: Как московиты украли наше название и нашу историю**
- **Мы и Москва. Украинско-российские отношения во времени и пространстве**
- **Иван Мазепа и Василий Кочубей: двойная ловушка**
- **Самійло Величко: відкриття української історії**
- **Искусство войны с мосхами. Как в XVII веке Юрий Немирич планировал победить Московию и что из этого вышло**

Share 0